

Özet

Câbir b. Zeyd, fıkıh ilminde temayüz ederek birçok sahabe ve tabiunun övgüsüne mazhar olmuştur. Câbir, kendi ifadesi ile Bedir ashabından yetmiş kişiyi görmüştür. Sahabe ve tabiundan birçoğuna talebelik yaparak, onlardan hadis, tefsir, fıkıh, edebiyat ve lügat ilimlerini tahsil etmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamberin hayatına şahit olan sahabeler Hz. Peygamber'in ilmini ve sünnet-i şerifesini Câbir'e nakletmişlerdir. Ebû Şa'sa'ya hocalık yapan önemli zatlar arasında, Hz. Aişe (r. anha), Abdullah b. Abbas (ra), Abdullah b. Ömer (ra), Abdullah b. Mes'ud (ra) ve Enes b. Malik (ra), Ebû Saîd el-Hudrî (ra), Ebu Hureyre, yer almaktadır. Câbir b. Zeyd (93/712) ilim sevdalısı bir kimse idi. O, ilmini artırmak için her fırsatı değerlendirdi. Sahabe tarafından başlatılan ilim geleneğini devam ettirerek çok sayıda talebe yetiştirdi. Sonraki dönemde, Tahkim nedeniyle Hz. Ali'den ayrılan Muhakkime'nin düşünce mimarı oldu. Bu hareketin aslının korunmasında büyük rol oynadı.

Anahtar Kelimeler

Câbir b. Zeyd Basra İbâdiyye Oman

الملخص

الإمام جابر بن زيد تابعي جليل، فقيه ومحدث، نال ثناء كثير من الصحابة والتابعين، تميز في علوم الحديث والتفسير وعلوم اللغة، روى الحديث عن خيرة الصحابة والتابعين، رأى الصحابة من أهل بدر وفق ما نقل عن نفسه، وأخذ العلوم من الصحابة الذين رأوا النبي عليه الصلاة والسلام، فتبحر فيها، ومن شيوخه عبدالله بن عباس، عبدالله بن عمر، عبدالله بن مسعود، أنس بن مالك، عبدالله بن زبير، جابر بن عبدالله، وأبو هريرة، وأبو سعيد الخدري وغيرهم - رضي الله عنهم أجمعين - حرص الإمام على السنة النبوية، فأخذها عن أم المؤمنين عائشة رضي الله عنها، كان الإمام جابر بن زيد (712\93) رضي الله عنه من محبي العلم والسفر في سبيله كلما دعت الحاجة إلى ذلك، سار على نهج الصحابة في نشر العلم وتعليم الطلبة، خالف علي رضي الله عنه في التحكيم فكان المؤسس الحقيقي لفكر المحكمة، كما يرجع له الدور الأساسي في تكون هذه الحركة.

Giriş

Bu makalenin konusu İslam tarihinde ilk teşekkül eden İbâdîyye fırkasının düşünce mimarı İmam Câbir b. Zeyd (ra) dır. Konu, Câbir b. Zeyd'in hayatı, ahlakı, ilmi ve fırka içindeki yeri ve önemi ile sınırlıdır. Fırkaları kendi kaynaklarından anlatmak tarafımızdan önemsenen metodolojik bir prensiptir. Bu prensibe bağlı kalarak makalemizde İbadi kaynaklara öncelik verilecektir. Türkiye'de İmam Câbir b. Zeyd hakkında yapılmış çok az çalışma vardır. Bu durum, onun hayatının Türk okurlarına tanıtılmasını daha da önemli hale getirmektedir. İmam Câbir b. Zeyd (ra) hakkında ülkemizde ilk detaylı malumat "Günümüz Umman İbâdiyyesi ve Görüşleri" isimli doktora tezimizde verilmiştir.¹ Akabinde danışmanlığını yaptığım Yüksek Lisans öğrencim Cevat Sülün tarafından hazırlanan Câbir b. Zeyd isimli yüksek lisans çalışmasında ele alınmıştır.² Bunun dışında Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan İslam Ansiklopedisinde muhtasar bir şekilde ele alınmıştır. Diğer Sünni ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de İbâdîyye'nin kurucu lideri olarak Abdullah b. İbad bilinmektedir. Bu kaynakların ortak özelliği İbadi kaynakları dikkate almamalarıdır. İbadi kaynakları dikkate alarak İbâdîyye fırkasını ele alan doktora çalışmamızdan sonra ülkemizde İbadi kaynaklar önem kazanmaya başlamıştır. Ayrıca 2016 yılında Saltanat-ı Oman Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı ile yaptığımız proje kapsamında Oman Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, İSAM başta olmak üzere yirmi beşe yakın üniversiteye bir buçuk ton İbadi kaynak bağışında bulundu. Bu kitaplar Türk araştırmacıların ve okurların ilgisini beklemektedir.³

*Doç. Dr.Orhan ATEŞ, orhanates1624@hotmail.com.

¹ Bkz. Ateş, Orhan, Günümüz Umman İbadiyyesi, Basılmamış doktora tezi, Bursa 2007; Bkz. Ateş, Orhan, *el-İbadiyye ve Masadirihâ*, Kitapok, Cezayir 2014

² Çalışmalarımı yürüttüğüm İslam Mezhepleri tarihi kürsüsü bir plan doğrultusunda mastır tezlerinde İbâdî şahsiyetleri, doktora tezlerinde ise İbâdî görüşleri ele alan tezler hazırlamaktadır.

³ Bu projede yardımlarını esirgemeyen Vezir Abdullah es-Salimi'ye, Baş Müftü Halilî'ye, Müftü yardımcısı Dr. el-Harusi'ye, Müftü ilmi müsteşar Dr. Mağmiri'ye ve

İMAM EBÛ ŞA'SA CÂBİR B. ZEYD VE İBÂDİYYE FIRKASI İÇİNDEKİ YERİ

جابر بن زيد و مكانته عند الأباضية

İbadiler, tabiundan olan Câbir b. Zeyd'i imam olarak kabul etmiş ve onun etrafında toplanmışlardır.⁴ Ancak muhalifler bu hakikati görmek istemiyorlar.⁵ İmam Câbir b. Zeyd, Muhakkime-i Ulâ hareketinin aslının korunmasında, bu güne kadar gelmesinde ve Havaric'e dönüşmemesinde önemli rol oynamıştır. Bunun çok nedeni olabilir. Bazılarını sıralayacak olursak: İmam Câbir b. Zeyd tabiundandır; Hz. Peygamber'in atmosferine çok yakın bir zaman diliminde yaşamıştır. İlimle bereketlenmiş bir evde ve sahabe bir babanın terbiyesinde altında büyümüştür. Bedir ehlinde yetmiş sahabeyi görmüş ve onların ilminden istifade etmiştir.⁶ Onu anlamlı kılan sebeplerin başında problemlerin çözümünde ilmi ve hoşgörüyü esas alması ve şiddete başvurmamasıdır. Ebû Şa'sa'ya hocalık yapan önemli zatlar arasında, Hz. Aişe (r. anha), Abdullah b. Abbas (ra), Abdullah b. Ömer (ra), Abdullah b. Mes'ud (ra) ve Enes b. Malik (ra), Ebû Saîd el-Hudrî (ra), Ebu Hureyre, yer almaktadır. Câbir b. Zeyd (93/712) ilim sevdalısı bir kimse idi.⁷

A. Câbir b. Zeyd'in Hayatı

Siyasi baskıya maruz kalan topluluklar varlıklarını korumak için doğal olarak kendilerini gizlemek zorunda kalmışlardır. Şiddete dönüşen siyasal baskılar, fırkaların ve fırkaların oluşumunda etkin rol alan kişilerin gerçek kimliğinin ortaya çıkmasını zorlaştırmıştır. Gizliliğin oluşturduğu ikilem ile bazen birisi dışarıdan diğeri içeriden yapılan tarifle iki farklı kimlik ortaya çıkmıştır. Muhakkime-i Ulâ'nın halefi olan İbâdiyye fırkası, Emevi ve Abbasiler'i meşruiyetlerini halktan (şûrâ) almadıkları için gayr-ı meşru ilan etmişlerdir. Bu sebeple de sürekli baskıya maruz kalmışlardır.⁸ Sonuçta ağır baskılara maruz kalan İbâdîler faaliyetlerini gizlemek zorunda kalmışlardır. Bu gizlilik

⁴ Dercinî, *et-Tabâkât*, 205. Uman Devleti Câbir ile alakalı çalışmalara ayrıcalıklı yer verir.

Câbir b. Zeyd, *Cevabât-ı Câbir b. Zeyd*, Toplayan Ve Şerh Eden Şeyh Saîd b. Halef el-Harûsî, Uman 1992. Câbir b. Zeyd, *Fıkhü'l-İmam Câbir b. Zeyd*, Cemedan ve tertip eden Yahya Bekûş, Daru'l-Garb, Beyrut, trz.

Câbir b. Zeyd, *Fetevâ el-İmam Câbir b. Zeyd*, Cemedan ve tertip eden Halfân et-Tayfânî, yy., trz.

Câbir b. Zeyd, *Fetevâ Câbir b. Zeyd min Hilali Tefsiri't-Taberî*, Cemedan ve tertip Musab, et-Talib el-Hâşimî, Uman, trz;

Câbir b. Zeyd, *Merâsilü el-İmam Câbir b. Zeyd*, Rebi' b. Habîb'in Müsnedinde, yy., trz.

Câbir b. Zeyd, *Resail-ü İmam Câbir b. Zeyd*, Barunî matbaası tarafından basılmıştır. Tunus, trz.

Câbir b. Zeyd, *Merviyât el-İmam Câbir fi'l-Kütübî't-Tis'a*, Muhammed Musa A'ma, neşredilmemiş.

⁵ el-Hâtirî, Hârun b. Saîd b. Sinân, *Akvâlu'l-Munsifin fi Hakki'l-İbadiyyeti*, Sîb-saltanat-ı Omân 2014, s. 26,27.

⁶ Barunî, *Muhtasâr Tarihu'l-İbâdiyye*, Tunus, 1938, 29; II, 109-111; Krş Ammî, Muhammed Musa Bâbâ, *Mu'cemu'l-A'lâmî'l- İbâziyye*, Beyrut, 1999, c. II, s. 109-111.

⁷ Muammer *el-İbâdiyye fi Mevkibi't-Tarih* s.113 Karkış, *Umman vel-Hareketü-l İbadiyye*, s. 130

⁸ el-Medeni, Muhammed Gamr, *el-İbâdiyyetü Ehl-i Hak ve'l-İstikame*, Daru'l-Dimeşk 2014, s. 9.

de fırkanın kurucuları ve fikirleri hakkında yanlış ve eksik bilgilerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Ancak burada bir suçlu aranacaksa bu suçlu şiddetin mağduru İbâdîyye olmamalıdır. Emeviler döneminde muhaliflere uygulanan baskıdan İbâdîyye'nin fikri müessisi⁹ imam Câbir b. Zeyd de olumsuz etkilenmiştir.

İmam Câbir b. Zeyd'in uzun künyesi Ebû Şâ'sa Câbir b. Zeyd el-Ezdî¹⁰ el-Cûfi¹¹ el-Basri el-Ummânî'dir. İmam Câbir, Umman'ın Yahmûd kabilesindedir. Tabiun devrinin de büyük imamlarından olan İmam Câbir b. Zeyd, büyük kızına nispetle Ebû Şâ'sa künyesi ile anılmıştır.¹² İmam Câbir'in kızının kabri *Fark* şehrinde. *Fark*, *Nizva* şehrinin yakınında bulunan yemyeşil dağların eteğinde ziraata elverişli bir şehirdir.¹³

Umman'da ne kadar yaşadığı tam olarak belli olmamakla birlikte onun hayatında Umman ve Basra önemli yer tutar.¹⁴ İslamın ikinci halifesi olan Hz. Ömer döneminde¹⁵ dünyaya gelen İmam Câbir b. Zeyd'in doğum yeri hakkında ileri sürülen iki farklı rivayet bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde göre ailesi onun doğumundan önce Basra'ya gelerek Ezdiler'in oturduğu mahalleye yerleşmiş ve İmam Câbir b. Zeyd burada dünyaya gelmiştir. Câbir b. Zeyd'in kızı Şâ'sa'nın kabrinin *Fark* şehrinde oluşunu dikkate alan diğer araştırmacılar ise Umman'a işaret ederek onun Umman'da doğduğunu daha sonra ailesi ile birlikte Basra'ya göç ettiğini ileri sürerler.¹⁶ İmam Câbir b. Zeyd hayatının büyük bir kısmını Basra'da geçirmekle beraber Ummanî oluşu inkar edilemez. Ancak kaynaklarda imam Câbir b. Zeyd'in hayatının Ummanla ilgili kısmı hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Câbir'in ailesi Mazin b. Gedube es-Semâilî'nin daveti ile Basra'ya geldiği söylenmektedir.

İbâzî yazarlar, fırkanın perde gerisindeki gerçek liderinin ve fırkanın kurucusunun Câbir b. Zeyd (93/712) olduğunu söyleyerek, eserlerinde ona ayrı bir yer verirler.¹⁷ önemli İbâzî tabakât yazarlarından Dercînî, Câbir b. Zeyd'i hicrî 50 ile 100

⁹ Dercînî, Şeyh Ebû'l-Abbas Ahmed b. Saîd, 670/1271, *Tabakât*, (thk. İbrahim Tallay), Beyrut, 1974, c. II, s. 205

¹⁰ Dercînî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Saîd *Tabakât*, (thk. İbrahim Tallay), c. II, Beyrut, 1974, s. 205

¹¹ Savvâfî, Halim b. el-Ahmed, *el- İmam Câbir b. Zeyd ve Âsâruhu fi'd-Da've*, s. 30.

¹² Ahmet b.Hamed el-Halilî, *İmam Câbir b. Zeyd*, Muskat 2015, s. 22

¹³ Ateş, Orhan, *el-İbadiyye fi Masâdiriha*, Cezayir 2014, s. 97,98; Bekkûş, Yahya Muhammed, *Fıkhul-İmâm Câbir b. Zeyd*, Muskat 2014 s. 14

¹⁴ Savvâfî, Halim b. el-Ahmed, *el- İmam Câbir b. Zeyd ve Âsâruhu fi'd-Da've*, s. 30.

¹⁵ Ahmet b.Hamed el-Halilî, *İmam Câbir b. Zeyd*, Muskat 2015, s. 22

¹⁶ A'veşt, Bekir b. Said, *Dirâsâtü'l- İslâmiyye fi'l- Usûli'l- İbâziyye*, Kahire, 1988, s. 139.

¹⁷ Abdulaziz, Sâlim, *Tarihu'l-Mağrib fi Asri'l-İslâmî*, s. 44.

İMAM EBÛ ŞA'SA CÂBİR B. ZEYD VE İBÂDİYYE FIRKASI İÇİNDEKİ YERİ

جابر بن زيد و مكانته عند الأباضية

tarihleri arasını ikinci tabaka olarak ele alır. Dercinî, bu bölümde Abdullah b. Vehb er-Rasîbî, Hurkûs b. Zuheyr den sonra üçüncü sırada Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd'i anlatır.¹⁸

Halîfât, *el-Usûlü't-Tarihiyye li'l-Fırkati'l-İbâdiyye* adlı eserinde, Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd (93/712) için uzun bir bölüm ayırarak şu bilgileri verir: Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd'in doğum tarihi hakkında İbâzî kaynaklarda kesin bir tarih bulunmamakla beraber hicri 22 tarihleri arasına hasretmişlerdir.¹⁹ Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd hayatının çok erken bir döneminde ilim tahsili için, İslâm dünyasının ilim merkezi olan Basra'ya gelmiştir. Câbir'in Basra'da çok sayıda Ezd'li akrabası olduğundan, onların arasında kalmıştır.²⁰

Câbir b. Zeyd'in doğum tarihi hakkında farklı rivayetler vardır. Ancak kaynaklar h. 18 ile 22 arasında neredeyse ittifak halindedirler. Enes b. Malik'in vefat tarihini esas alan kaynaklar İmam Câbir'in vefat tarihini doksan üç²¹ olarak belirlerken²² Heysem hicri 104,²³ Şemmahî ise hicri 96 yılına işaret eder.²⁴ Hadis ravileri birinci görüşü esas aldıkları için araştırmacılar da bu görüşü temel almışlardır.²⁵

Câbir'in Hasan Basri ile aynı zaman aralığında yaşadığı bilinmektedir.²⁶ Ed-Dercinî onun vefat tarihini belirlemede bize fayda sağlayacak bir anekdot aktarır. Câbir b. Zeyd ölüm döşeğinde Hasan el-Basrî ile görüşmeyi çok arzular. Devrin saygın alimlerinden olan Hasan el-Basrî ise h. 95'de ölen Haccac'dan gizlenmekteydi.²⁷ Buradan çıkan sonuç "İmam Câbir'in bu tarihten önce vefat etmiştir."²⁸

Câbir'e bu ismin verilmesi hakkındaki rivayet şöyledir, Hz. Ömer döneminde Ezdî bir topluluk İran'ın fethine katılır. Câbir'in ailesinden Câbir b. Hadid, İranlı komutan Şahrak'ı öldürür. Câbir'in babası uğur ve bereket getirsin diye Şahrak'ı öldüren Câbir'in ismini oğluna vermiştir.

¹⁸ Dercinî, *et-Tabâkât*, c. II, s. 205.

¹⁹ Savvâfî, *el-İmam Câbir b. Zeyd ve Âsâruhu fi'd-Da've*, s. 29.

²⁰ Savvâfî, *el- İmam Câbir b. Zeyd*, 9-50.

²¹ A'veşt, Bekir b. Said, *Dirâsâtü'l- İslâmiyye fi'l- Usûli'l- İbâdiyye*, Kahire, 1988, s. 16.

²² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrût, 1377-1380/1957-1960. c. VII, s. 12; Rebî' b. Habîb, *el-Câmiu's-Sahîh*, (thk, Ebû Yusuf b. İbrahim el-Vercilânî), s. 193.

²³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, Mısır, trz, c. V, s. 306

²⁴ Şemmâhî, Ahmed b. Said b. Abdulvahit, (928/1522), *Kitabu's-Siyer*, Thk. Ahmed b. Said b. es-Siyabî, Maskat, 1987, c. I, s. 72.

²⁵ Dercinî, *Tabakât*, c. II, s. 205; Bekkûş *Fıkhü'l- İmâm Câbir b. Zeyd*, Sîb 2014, s. 11.

²⁶ Ateş, Orhan, *Mu'tezile İbâdiyye Etkileşimi*, İstanbul 2013, s. 63; Şemmâhî, *Siyer*, I, 67-76.

²⁷ İbn Kesîr, Ebû'l Fida İsmail b. Ömer el-Kureyşî (774/1372), *el Bidâye*, ve n-Nihaye, (trc. Mehmet Keskin), s. 159

²⁸ Bekkuş, *Fıkhü'l- İmâm Câbir b. Zeyd*, s.11

İmam Câbir b. Zeyd'in eğitiminin erken dönemi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Hayatının tamamının Oman ve Basra'da geçtiği dikkate alındığında ilk yıllarının Oman'da olgunluk döneminin ise devrin ilim şehri sayılan Basra'da geçtiği söylenebilir. Câbir'in ilk eğitimini ailesinden alarak Kur'an'ı hıfzettiği²⁹ ve gençlik yıllarında Basra'ya ettiği söylenmektedir.³⁰ Rebi' b. Habîb'in *Müsnedindeki* ve Ebû Bekir el-Cassas'ın *Ahkâmü'l-Kur'an* adlı eserindeki rivayetler dikkate alındığında³¹ İmam Câbir b. Zeyd'in ilimle dolu bir evde doğduğu ve babasının sahabe olduğu söylenebilir.³²

B. İmam Câbir b. Zeyd'in Ahlakı

Hz Peygamber (as) bir hadis-i Şerifinde "Ashabım gökteki yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayete erersiniz," buyurmuştur. İmam Câbir b. Zeyd tabiundandır. Kaderin bir tecellisi olarak sahabe ye çok yakın bir zamanda yaşamasına rağmen sahabe olma şansını kaçırmıştır. Ancak Peygamberimizin "gökteki yıldızlar olarak tanıttığı ashabin" nurlu ışığından faydalanmış ve onların boyası ile boyanmıştır. Sünnetin ilk taşıyıcıları olan selefin güzel ahlakı ile ahlaklanmıştır. Câbir b. Zeyd güçlü imanını güzel amelleriyle zirveye taşıyan bir alimdir. Dünyaya dünya kadar ahirete de ahiret kadar önem verirdi. Dünyayı ahiretin mezrası olarak görmüş ve dünyevi amellerle ahireti kazanmaya çalışmıştır. Elindeki ile yetinen dünyaya tenezzül etmeyen müstağni bir şahsiyettir;

İmam Câbir b. Zeyd'in hayatı pırlanta örneklerle doludur. Bu pırlanta örneklerle onun güzel ahlakına ışık tutmaya çalışacağız. Ebu Sufyân b. Habîb b. Rahil rivayet eder: Câbir b. Zeyd hac ibadetine çok önem verirdi. Mümkün olduğunca her yıl hacca gitmeye özen gösterirdi. Gidemediği yılların birisinde çok sevdiği eşi Amine'yi hacca gönderdi. Eşine yardımda bulunması için de birisini kiraladı. Dönüşünde kiraladığı şahsın görevini iyi yapıp yapmadığını sorduğunda eşi Amine güzel şeyler söylemedi. İmam Câbir o şahsı evine davet etti. İkramda bulunduktan sonra pazara götürerek ona iki takım elbiseyle birlikte hediyeler aldı ve ücretini ödedi. Eşi Amine şaşkınlık içerisinde "ben onun kötü bir yol arkadaşı olduğunu söyledim sen ise ona gördüğüm

²⁹ Bekkûş, *Fikhu'l- İmâm Câbir b. Zeyd*, s.12

³⁰ el-Halilî, *İmam Câbir b. Zeyd*, s.22; Savafî, *el-İmam Câbir b. Zeyd el- Umanî ve Âsaruhu fi'd-Da've*, Maskat, 1989. s. 32

³¹ er- Razi, Ebubekir el-Cessas, *Ahkamu - I Kur'an*, 1335 c. II, s. .481.

³² el- Kasımî, Celaddîn, el-Cerh ve't-Ta'dîl, s. 120.

İMAM EBÛ ŞA'SA CÂBİR B. ZEYD VE İBÂDİYYE FIRKASI İÇİNDEKİ YERİ

جابر بن زيد و مكانته عند الأباضية

şeyleri yaptın” dedi. Bunun üzerine İmam Câbir b. Zeyd şu cevabı verdi: “Yaptığının aynısını mı yapalım? O zaman biz de onun gibi oluruz. Hayır, vallahi biz hayrına karşılık hayır, kötülüğüne karşıda ihsanla karşılık veririz.”³³

Ebu Sufyân b. Habîb b. Rahîl'in bir başka rivayetin şöyledir: İmam Câbir sokakta ağlayan bir işçi görür ve neden ağladığını sorar: Yanımda patrona götürmek üzere iki sepet hurma vardı. Gençler emanet hurmaları benden aldılar. Şimdi ise patronumun bana inanmamasından korkuyorum dedi. Bunun üzerine imam Câbir arkadaşlarından hurma sahibi olan birisine göndererek ona iki sepet hurma vermesini rica etti. Arkadaşı da İmam Câbir'in isteği üzerine ona iki sepet hurma verdi.³⁴

Salih ed-Dihan, Câbiri şöyle tarif eder: Câbir üç şeyde pazarlık etmezdi: Hacc'a gitmek için binek kiralamada, azat etmek için köle satın almada ve kurban kesmek için kurbanlık almada. Câbir b. Zeyd kendisini Allah'a yaklaştıran hiçbir şeyde pazarlık etmezdi³⁵.

Züht ve takvasına delil olan bir rivayeti Malik b. Dinar ve Salih ed-Dihan birlikte rivayet ederler: Câbir b. Zeyd bir vadiden geçer. Köpekleri def etmek için başkasına ait bahçe duvarından bir kamış sapı alır. Evine geldiğinde o kamış sapını camiye bırakır. Sonra ailesine der ki: Bu sapı muhafaza edin, çünkü bir başkasının bahçe duvarından aldım. Sübhanallah! Ya Eba Şa'sa bu sapın değeri ne tutar ki dediklerinde, Câbir: Her geçen bir sap olsa bahçe duvarında sap kalmaz, diye cevap verir. Sabah olunca da o kamış sapını sahibine gönderir. Salih ed-Dihân şunu da ekler: Câbir b. Zeyd'in eline sahte bir dirhem veya sahte bir dinar geçtiğinde herhangi bir Müslüman onunla aldanmasın diye önce onları kırar sonra atardı.³⁶

Eyüp es-Sahtıyanî'ye sorulmuş: Câbir'i gördün mü? Evet demiş. O zekiydi zekiydi zekiydi.³⁷ Haccâc b. Ebî Uyeyne tarafından yapılan bir rivayette şu şekildedir: Câbir mescidimize gelirdi. Bir gün geldiğinde ayağında eskimiş bir ayakkabı vardı. Dedi

³³ Dercîni, Tabakât s.210-211; el-Harisî, *el-Ukudu'l-Fiddiyye fi Usuli'l-İbâdiyye*, s.96-97; Savafî, *el İmam Câbir ve Âsaruhu fi'd-Da've*, s.45.

³⁴ Dercîni, *Tabakât*, c. II, s 211; Savafî, *el İmam Câbir ve Âsaruhu fi'd-Da've*, s.45

³⁵ İbn Kesîr *el Bidâye*, ve'n-Nihaye, s 157; el İsfahanî, Hafız Ebû Naîm Ahmet b. Abdillâh, *Hilyetü-l Evliya ve Tabakatü-l Asfiya*, 2001, c. V, s.85; İbn Kesîr *el Bidâye*, ve n-Nihaye s 157.

³⁶ İbn Kesîr *el Bidâye*, ve n-Nihaye, s. 158.

³⁷ el- Alusi, El Bağdadi, *Ruhul Meâni, Fi Tefsiril Kur-an'il Âzim*, Beyrut, c. III, s.163.

ki: Ömrümün altmış senesi geçti. Ahiretim için yaptığım hayırlı ameller dışında, bu eskimiş ayakkabım, ele geçirdiğim bütün her şeyden bana daha çok sevimlidir.³⁸

İmam Câbir'in öğrencisi Amr b. Dinar onun hakkında şu bilgileri verir: Ebû Şa'sa bana dedi ki "Ey Amr! Dünyaya dair bir merkepten başka mülküm yoktur." Câbir (r.a) arkadaşlarına şöyle derdi: Benden daha fazla zengin olanınız yoktur. Benim dirhem ve dinarım yoktur ama borcumda yoktur.³⁹

Ebû Süfyan b. Habip er-Rahil rivayet eder: Bir gün insanlar zifiri karanlık, şiddetli rüzgar ve gök gürültüsüne maruz kalırlar. İnsanlar korku içinde camilere koşar. İmam Câbir bazı mescitleri ziyaret ettikten sonra bir mescitte karar kılar ve Yüce Allah'ı zikretmeye başlar. İnsanlar ise korku ve endişe içerisinde. Bu korkutucu manzara ortadan kalkınca insanlar gidip gelmeye ve birbirilerine bakmaya başlarlar. Câbir onlara şöyle der: Siz dünyadan ayrılacağınızdan ve ahirete gitmekten korkunuz. Onlar, Evet dediler. Câbir: Korkmanız gereken büyük işten korktunuz. Sonra dedi ki, şimdi nereye gidiyorsunuz. Evimize gidiyoruz, dediler. Câbir de: Büyük bir şeyden korktunuz dünyaya koştunuz. Ve şu anda Allah dünyanızı size geri verdi. O zaman siz de amelin kabul olduğu anda salih amel yapın. Eğer korktuğunuz şey başınıza gelseydi ölümden sonra duanız Allah'a karşı size bir fayda vermeyecekti.⁴⁰

C. Câbir b. Zeyd'in İlmî Kişiliği

İbadiye'ye önderlik yapan kimselerin mümeyyiz vasıfları araştırıldığında onların kendi dönemlerinin saygın alimleri oldukları görülecektir. İlimde derinliğe, amelde ihlasa ve ahlakta güzelliğe sahip olmayan bir kimsenin İbadiye cemaatine imamlık yapabilmesi mümkün değildir. Müslümanların aydınlık semasında parıldaayan, dünyanın dört bir yanına İslam'ın nurunu saçan yıldızlar mesabesinde olan sahabenin ilminden ve takvasından doğrudan istifade eden ilk mustakim mezhep kuşkusuz İbâdiye'dir. İstikamet üzere olan diğer fırkalar da kuşkusuz Kur'an ve sünnet'i temel almışlardır ancak onlar doğrudan sahabe kuşağına yetişememişlerdir. İbadiye imamları ashabın rahle-i tedrisinde yetişmiştir. Onların ilmi, takvası ve güzel ahlakı

³⁸ Sa'd *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. VII, s 128

³⁹ el-Halîf , *Câbir b. Zeyd*, s.81

⁴⁰ Dercînî, *Tabakât*, c.II, s. 206

İMAM EBÛ ŞA'SA CÂBİR B. ZEYD VE İBÂDİYYE FIRKASI İÇİNDEKİ YERİ

جابر بن زيد و مكانته عند الأباضية

araştırıldığında başta Hz. Peygamber olmak üzere ashabın önde gelenlerinin izleri görülecektir.

Siyasi tarih kitaplarına bakıldığında İbâdiyye fırkasının, istikamet üzere olan hiç bir fırkanın yaşamadığı baskı ve zulümlere maruz kaldığı görülecektir. Bu kadar baskı ve zulme rağmen bir topluluğun varlığını devam ettirmesi neredeyse imkansızdır. Fakat İbâdiyye imkansız başarımıştır. İbadi topluluk bu başarısını, öncelikle Kur'an ve sünneti temel almasına ve sonra da ilimde kendisini donatan takva sahibi imamlarına borçludur.

Hakikat güneş gibi bu kadar parlak olmasına rağmen gözlerini güneşe kapayan muarızlar İbadiye'yi cahillerden müteşekkil bir topluluk olarak anlatmaktadırlar. Oysa göz kapamakla gece olmaz gözünü kapayan kendi dünyasını gece yapar. İlimden mahrum topluluklar gıdasını alamayan ağaçlar gibidirler. Gün geçtikçe zayıflamaya sonra da yok olmaya mahkum olurlar. İmam Câbir b. Zeyd bir topluluğun devamı için iki önemli noktaya işaret eder: bunlardan birincisi kuşaklar arasında çatışmanın olmaması diğeri de ilim ehline ittiba etmektir.

İmam Câbir b. Zeyd, Resâil'inde yer alan on yedinci mektupta Abdulmelik b. Mühelleb'in "Cinsel ilişkiye girmeden ölüm döşeğindeki kocası tarafından boşanan kadının" durumuyla ilgili soruya cevap verdikten sonra şöyle der: Bil ki hiçbir topluluk sonradan gelenleri ilkleri ile nizaya (tartışmaya) girmediği sürece ve ilim ehli ilimlerine sımsıkı sarıldıkları müddetçe helak olmamışlardır.⁴¹

Câbir b. Zeyd birçok ilim dalında mutehassis idi. İbni Abbas'ın rey medresesi ile İbn-i Ömer'in hadis medresesinin arasını cem etmişti. Kadınlarla ilgili şer'i ve fıkhi hükümleri Hz. Aişe annemizden almıştı. Bedir ehlinden yetmiş sahabeye yetmiş ve onların ilminden istifade etmiştir.⁴²

a. İmam Câbir b. Zeyd'in İlmi Şahsiyetinin Oluşumunda Etki Eden Faktörler

⁴¹İsfehani, *Hilyetü-l Evliya ve Tabakatü-l Esfiya*, c. 3, s. 85

⁴²Barûnî, *Muhtasâr Tarihu'l-İbâdiyye*, Tunus, 1938, 29; Baba Ammi, *Mu'cem A'lami'l- İbâdiyyin*, c. II, s. 109-111.

1. **Sahabe Hanesinde Doğması:** Hz. Peygamber'in ashabından olduğu söylenen bir hanede hayata gözlerini açması ve sahabe terbiyesinde büyümesi⁴³
2. **Sahabeye Talebelik Yapması:** Hz. Aişe (r.anha) başta olmak üzere çok sayıda talebeden ders almıştır. İmam Câbir b. Zeyd, sahabelerden ders almanın önemini şu sözleriyle açıklamaktadır: "Sahabelerden bir hocası bulunmayan kişi, din hususunda bir şey üzere değildir. Şüphesiz Allah, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Selam gibi ilimde kök salmış zatlarla bize lütufta bulundu. Onların eserlerini aldık, sözlerine uyduk, hayatlarını örnek alıp metotlarına göre hareket ettik. Resûlullah'a (s.a.v) ulaşan sağlam metinleri olmayan mezhebin hiçbir değeri yoktur ve aynı şekilde ilimde sağlam dayanağı olmayan medresenin de hiçbir değeri yoktur."⁴⁴
3. **İlim Şehri Basra'da İkamet Etmesi:** İmam Câbir b. Zeyd'in ve çok sayıda bilginin yetişmesinde Basra önemli rol oynar.
 - a. Basra, İslam'dan önce önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Süryani medreseleri ile diğer kadim kültürlerin izlerini taşımaktaydı. Basra bu kadim birikimin üzerine kurulmuştur. İslam'ın gelmesi ile birlikte Müslümanlar bu kadim birikime tevhit mührü vurmuşlardır. Mevcut ilimlerden faydalanan Müslümanlar kendi birikimlerini de ekleyerek İslam medeniyetinin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Câbir b. Zeyd bu ilim hazinesinin içinde büyümüştür.
 - b. Basra, İslam tarihinde derin ihtilaflara ev sahipliği yapan bir şehirdir. Cemel savaşı ve sonrasında oluşan siyasi olaylarda Basra öne çıkar. Bu nedenle Basra sürekli Hakk'ı ve doğruyu arayan bir şehirdi. İnsanlar arasında dini ve siyasi tartışmalar canlı bir şekilde devam ediyordu. İşte Basra'nın bu dinamik yapısı orada düşüncenin gelişmesine yol açtı. İmam Câbir de gelişen düşünceden hem faydalandı hem de katkı sağladı.
 - c. Enes b. Malik (ra) ve Yemenli Ebu Musa el-Eş'ari gibi çok sayıda sahabeler Basra'yı mekân tutmuşlardı. Burada ilmi faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Basra şehri adeta bir medreseye dönmüştü. O

⁴³ Bekkûş, *Fıkhu'l- İmâm Câbir b. Zeyd*, s. 12

⁴⁴ Ca'birî, *Ebû Hamza eş-Şarî*, s. 71

İMAM EBÛ ŞA'SA CÂBİR B. ZEYD VE İBÂDİYYE FIRKASI İÇİNDEKİ YERİ

جابر بن زيد و مكانته عند الأباضية

zaman, Basra denilince ilim akla geliyordu. Bu nedenle Basra dışından birçok kimse Basra'ya göç etmiştir. Câbir b. Zeyd'in ailesi de Basra'da yanan ilim ateşine koşan kimselerdi.

4. **İlme Önem Veren Bir Topluluğa Önderlik Yapması:** İlme önem veren bir topluluğa rehber olmak cahil topluluğa lider olmak gibi değildir. Muhakkime topluluğunun çoğu Kurra'dan⁴⁵ İbn Mes'ud'un talebelerindedir.⁴⁶ O zaman Kur'an-ı Kerim'i ezberleyenlere hafız, ezber yanında içindeki diğer ilimleri de bilenlere Kurrâ adı veriliyordu.⁴⁷ Tahkim'e karşı çıkan Muhakkime karargâhı terk edince karargâh sessizliğe büründü. Hz. Ali karargâha gelip sessizliğin nedenini sorduğunda "Kurrâ ordugahı terk etti" demişlerdir.

Muhakkime'yi cehaletle suçlayanlar Küfe valisi Saîd b. el-As'ın Hz. Osman'a yazdığı mektubu temel alırlar. Vali mektubunda onların cahil bir topluluk olduğunu bu nedenle onlara hakim olamadığını ileri sürer. "Eşter ve Kurra'dan olan arkadaşları yüzünden şehre hakim olamıyorum. Şüphesiz onlar cahil kimselerdir,"⁴⁸ der. Oysa biz biliyoruz ki dünya da en kolay şey cahilleri idare etmektir. Gerçek şu ki, Kurra, Irak'ın yönetilme biçimini adaletsiz buluyordu. Irak'ın hem siyasi hem de ekonomik açıdan Kureyş'in arka bahçesi gibi görülmesi ve Basra ve Kufe gibi şehirlerin fethinde önemli rol alan Kurra'nın topraklarından uzaklaştırılması adaletsizlikti.⁴⁹ Vali kendi adaletsizliğini örtmek için mektubunda Kurra'yı cehaletle suçlamaktadır. Bu hiç de inandırıcı değildir.

İlimle mücehhez bir topluluğa imamlık yapması onu daha da geliştirmiştir denilebilir.

b. İmam Câbir b. Zeyd'in İlimine Şahitlik Edenler

⁴⁵ İbâzîler İslâm'ın ilk yıllarında Arapların genel olarak ümmî bir toplum olarak anıldıklarını ancak Kur'an'ın nâsîhini, mensuhunu, müteşabihini ve diğer delâletlerini bilen topluluğa Kurrâ denildiğini iddia ederler. Bkz. Satiğ, Burhân, *Mevkîfu'l-İbâdiyye min Ali ve'n-Nehrevân*. <http://www.shamela.ws>, Bu bağlamda Kurrâ için "Kur'an'ı literal okuyan ancak iç derinliğini anlayamayan bir topluluk" şeklindeki tanımlamaları doğru bulmazlar. Bkz., Naif Mahmud Ma ruf, *el-Havâric fi l-Asri l-Emevî*, Beyrut, 1981, 26; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, terc., Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara 1981, 11, 13, 45, 51; Muhammed Ebû Zehra, *İslâm da Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, çev., Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, İstanbul 1983, 76; Ethem Ruhi Fığlalı, *Haricîliğin Doğuşu ve Firkalara Ayrılışı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXII, 248; Mehmed Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği İslâm'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik*, Ankara 2005, 61

⁴⁶ el-Medeni, Muhammed Gamr, *el-İbâdiyyetü Ehl-i Hak ve'l-İstikame*, Darul-Dımeşk 2014, s. 111

⁴⁷ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, (Ed., S. F., Goitein), Jarusalem 1936, c. V, s. 36-37.

⁴⁸ Taberî, *Tarşh*, c. V, s. 88-90

⁴⁹ İbn Sad, *Tabâkât*, c. V, s. 33-34.

Dünya'daki hiçbir ışık kaynağı ilmin ışığı kadar parlak olamaz ve asırları kuşatamaz. Üstelik fiziksel ışık eşyanın sadece dışına nüfuz eder Oysa ilim ışığı sadece eşyanın zahirine değil, ruhun en derin noktalarına kadar ulaşır ve oraları nurlandırır. Ayrıca ışıkla aydınlanmak ile bilgi ile aydınlanmanın keyfiyeti aynı değildir. ilim güneş; cehalet ise karanlıktır. Cahil güneşin en parlak ışıkları altında yine cahildir; alim ise en zifiri karanlıkta bile alimdir. Aradan on dört asır geçmesine rağmen Hz. Muhammed (as)'ın nurunun bize hayat vermesi vahiy çeşmesinden ruhlarımıza aktardığı ilim nuru sayesinde.

Câbir b. Zeyd yaşadığı dönemin önemli bir alimi olarak bir çok kimsenin dikkatini çekmiştir. Onun ilimdeki derinliği hakkında bir çok kimse tarihe not düşmüştür. Câbir b. Zeyd: Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer ve Muâviye b. Ebû Süfyân gibi sahâbîlerden hadis rivayet etmiştir.⁵⁰ Yukarıda ifade edildiği gibi İmam Câbir'e göre dinin anlaşılması ve yaşanması konusunda sahabe büyük bir öneme sahiptir. O bu görüşlerini şöyle ifade eder; "Sahabeden bir hocası bulunmayan kişi din hususunda bir şey üzere değildir. Şüphesiz Allah, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Selam gibi ilimde kök salmış zatlarla bize lutufta bulundu. Onların eserlerini aldık, sözlerine uyduk, hayatlarını örnek alıp metodlarına göre hareket ettik. Resûlullah'a (s.a.v) ulaşan sağlam metinleri olmayan mezhebîn hiçbir değeri yoktur ve aynı şekilde ilimde sağlam dayanağı olmayan medresenin de hiçbir değeri yoktur."⁵¹

Abdullah b. Abbas

Abdullah b. Abbas, imam Câbir'in İslami ilimlere vukufiyetine işaret eder ve Câbir varken Basralılar'ın kendisine fetva sormalarını anlamsız bulduğunu söyler.⁵² İbn Abbas onun hakkında şunları söylemiştir:

- Irak ehline hayret ederim. Yanlarında Câbir b. Zeyd bulunduğu halde nasıl oluyor da bize soru sorma ihtiyacını duyuyorlar. Eğer Irak ehli ona gitseler (sorsalar) onun ilmi onlara kâfi gelir.

⁵⁰ İbn Kesîr, *el Bidâye, ve'n-Nihaye*, s. 159.

⁵¹ Ca'birî, *Ebû Hamza eş-Şarî*, s. 71

⁵² Dercînî, *Tabakât*, c. 2, s. 206.

İMAM EBÛ ŞA'SA CÂBİR B. ZEYD VE İBÂDİYYE FIRKASI İÇİNDEKİ YERİ

جابر بن زيد و مكانته عند الإباضية

- Câbir'e sorunuz. Eğer doğu ve batı ehli ona sorsalar onun ilmi onlara yeter.
- Câbir insanların en âlimidir der. Ve Câbir âlimlerden birisidir.⁵³

Abdullah b. Ömer

Câbir, Hasan-ı Basrî'nin Basra'da bulunmadığı zamanlarda halka fetva verirdi. Bir hac mevsiminde tavaf sırasında ona rastlayan Abdullah b. Ömer, Basra fakihî olması sebebiyle kendisine nasihatte bulunmuştur. Kur'an ve Sünnet'e dayanmayan bir fetva vermemesini söylemiş, aksi halde hem kendini hem de başkalarını helâk edeceğini söylemiştir.^{54 55}

Enes b. Malik

İmam Câbir b. Zeyd'in vefatı Enes b. Malike ulaştınca, Enes üzüntüsünü

- Bugün yeryüzünün en büyük âlimi öldü⁵⁶ diyerek ifade etti.

Abdullah el-Ensari (ra)

Sahabenin büyüklerinden Abdullah el-Ensarî (ra) Câbir'in ilmi konusunda Basralıları uyarırdı. Yine Basralılar'ın sorularını cevapladıktan sonra şöyle der;

- Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd aranızda bulunuyorken nasıl oluyor da bize soru soruyorsunuz!⁵⁷

Amr b. Dinar

Basralı âlimlerden ve tabiinin hadis ravilerinden Amr b. Dinar'ın şu sözü Câbir'in içtihat ve fetvada ki seçkin yerine işaret etmektedir:

- Fetva konusunda Câbir den daha âlim olanını görmedim.⁵⁸

Ömer b. Abdulaziz döneminde Basra kadısı olan İyas b. Muaviye şöyle derdi; "Ben Basra ehline ve fetva verenine yetiştim, oda Câbir b. Zeyd'ti."

⁵³Salih Elbû Saîdî, *Rivayetu'l-Hadîs İnde'l-İbadiyye*, byy, 2011, s. 184, Ebu Nuaym, *el-Hilye*, c. III, s. 58; İbn-i Cevzi, *Sifatu's-Safve*, s. 814.

⁵⁴İsfehanî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatü'l-Esfiya*, c. III, s. 85.

⁵⁵İsfehanî, *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatü'l-Esfiya* c. III, s. 85.

⁵⁶İbn Kesîr *el Bidâye, ve'n-Nihaye*, s. 157, 158; Dercînî, *Tabakât*. c. II, s.205.

⁵⁷ Dercînî, *Tabakât*. c. II, s. 205.

⁵⁸ İbn Kesîr, *el Bidâye, ve n-Nihaye*, s. 159.

Hasan-ı Basrî

Hasan Basri' de Câbir'i aynı şekilde överek şöyle der: "O fakih bir âlimdir".⁵⁹

Hiz. Aişe Annemiz

İmam Câbir çok defa Hiz. Aişe (a.anha) annemizi ziyarete gider ve ondan Hiz. Peygamber (as) sünnetini sorardı. Hatta çok özel konuları bile öğrenmek isterdi. Hiz. Aişe gösterdiği hürmetle onu soru sormada cesaretlendirirdi. Câbir bazen de onunla tartışmaya girerdi. Cemel savaşında hatalı olduğunu ve bu hatasından dolayı tövbe etmesi gerektiğini söylemiştir.⁶⁰

Ebû Süfyan Mahbub b. Rahil'in rivayetine göre, bir gün Câbir, Hiz. Aişe'ye gider. Hiz. Peygamberin (as) ciması ile ilgili sorular yöneltir. Edebinden dolayı alnından terler süzülür. Hiz. Aişe (a.anha) ona "sor ey oğulcuğum" dedi. Sonra Hiz Aişe ona sen kimlersin dedi. Câbir ona "Umman denilen bir beldenin ehlerindenim" dedi.⁶¹ Bazı rivayetlerde perde gerisinden sorularını yönelttiği belirtilir.⁶²

Muhammed b. Mahbûb

Muhammed b. Mahbûb hicri üçüncü asırda yaşamıştır. Uman'ın önemli alimleri arasında yer alır.Câbir b. Zeyd hakkında şöyle demiştir.

- Câbir Hasan-ı Basrî'den daha âlimdi ancak Câbir bir kavmin, Hasan-ı Basrî ise genelin imamıydı.⁶³

Rebî' b. Habîb

İbâdiyye'nin önemli imamlarından ve Müsned sahibi Rebî' b. Habip şunları söyler:

- İnsanların karşılaştıkları sorunlar hakkında Câbir'e geldim. Konuştuğum kişiler arasında ondan daha akıllı ne bir âlim ne bir fakih ve nede bir emir gördüm.⁶⁴

⁵⁹ Dercîni, *Tabakât*. c. II, s.205; İbn Kesîr *el Bidâye, ve n-Nihaye*, s. 157.

⁶⁰ Dercîni, *Tabakât*. c. II, s.206

⁶¹ Salimî, Nureddin, Ebû Muhammed Abdullah b. Hamid, *Tuhfetü'l-A'yân bi Sîreti Ehli Umân*, c. II, ta'lik: Ebû İshâk, Kâhire, 1380/1961, s.10.

⁶² Bekkûş, *Fıkhü'l- İmâm Câbir b. Zeyd*, s. 81

⁶³ Harisî, *el-Ukûdü'l-Fiddiyye fi Usulî'l-İbâdiyye*, s.40

⁶⁴ el-Halîlî, *İmam Câbir b. Zeyd* s.24

İMAM EBÛ ŞA'SA CÂBİR B. ZEYD VE İBÂDİYYE FIRKASI İÇİNDEKİ YERİ

جابر بن زيد و مكانته عند الأباضية

Ebu'l-Hattab Katade b. Daime b. Katade es-Sedusî el-Basrî

Câbir b. Zeyd defnedilince Ebu'l-Hattab Katade şöyle dedi:

- Bugün yeryüzünün ilmi toprağa gömüldü.⁶⁵

Yöneticiler onun ilimdeki derinliğini bildikleri için zindana atıldığında bile ondan fetve sorma ihtiyacı duyarlardı. Katade'nin bu konuda şöyle bir rivayeti vardır, Yöneticiler zindandaki Câbir'e haber göndererek hunsa (çift cinsiyetli olan) ne şekilde mirasçı olacağını sordular. (Erkek mirasımı alacak, kadın mirasımı) Câbir,

- Hem beni zindana atıyorsunuz hem de benden fetva istiyorsunuz.” dedi. sonra şöyle dedi; “Hünsa'nın hangi organıyla bevl yaptığına bakın. Hangisiyle bevl yaparsa o şekilde mirasçı olur.⁶⁶

Ebû Süfyan şöyle bir rivayette bulunur. Câbir vefat edince gözleri görmez olan Ketade gelerek

- Beni Câbir'in kabrine yaklaştırın dedi. Onu Câbir'in kabrine yaklaştırdılar. Elini kabrin üzerine koydu ve şöyle dedi; bugün Arab'ın âlimi öldü.⁶⁷

Hasan Basri

Ebû Süfyan'ın bir rivayetine göre Câbir ölüm döşeğine girince Câbir'in yanına Sabit el-Benanî gelir ve bir isteğinin olup olmadığını sorar: Ya Eba Şa'sa bir arzun var mı? Câbir ona şöyle cevap verir;

- Benim arzum ölmeden önce Hasan-ı Basrî'yi görmektir.

Sabit Câbir'in Hasan'ın yanına gider. Câbir'in sözlerini Hasan'a iletir. Hasan-ı Basrî o zamanlar Basra valisi olan Haccac b. Yusuf es-Sekafî'den gizlenmekteydi. Hasan-ı Basrî, - Câbir'e nasıl gidebiliriz diye sordun? Sabit, - Sana taylasanımı (abamı) vereyim, onu giyersin sonra katırıma binesin. Ben de senin arkana binerim. Umarım

⁶⁵ İbn Kesîr, *el Bidâye, ve n-Nihaye*, s. 157.

⁶⁶ İbn'i Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ* c. I, s. 7.

⁶⁷ Harisî, *el-Ukûdü'l-Fiddiyye fi Usulî'l-İbâdiyye*, s.100; Savafî el İmam Câbirve Âsaruhu fi'd-Da've, s.49; Muammer, Ali Yahya, *el-ibâdiyye fi Mevkibi't-Tarih*, s.112; Karkış, *Umman vel-Hareketü-l İbadiyyes*.130; el-Halilî *Sikolociyetü-l İmam Câbir b. Zeyd*, s.46

bu şekilde bir tehlikeye maruz kalmayız. Hasan da öyle yaparak Ebû Şa'sa'nın yanına geldi. Hasan, Câbir in üzerine kapanarak şöyle der;

- Ya Eba Şa'sa "la ilahe illallah" de dedi. Câbir göz kapaklarını kaldırarak,
- Sabah ve akşam cehennem ateşine atılmaktan Allaha sığınırım. Hasan:
- Ya Eba Şa'sa "la ilahe illallah" de, dedi.

Câbir tekrar:

- Sabah ve akşam cehennem ateşine atılmaktan Allah'a sığınırım dedi.

Câbir, Hasana dedi ki:

- Ya Eba Sait (Hasan) "Onlar ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya rabbinin gelmesini yahut rabbinin bazı alametlerinin gelmesini mi bekliyorlar. Rabbinin bazı alametleri geldiği gün önceden inanmamış ya da imanından bir hayır kazanamamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz. De ki bekleyin şüphesiz bizde beklemekteyiz."⁶⁸

Hasan

- Vallahi bu fakih bir âlimdir.

Câbir,

- Ey Eba Sait ölüm döşeğinde ki mümin hakkında Hz. Peygamberden rivayet edebileceğin bir hadisi naklet.

Hasan

- Resulullah (s.a.v) şöyle demiştir; "Müminölüm döşeğine girince ciğerinin üzerinde bir serinlik hisseder."

Câbir,

⁶⁸ En'am, 158

İMAM EBÛ ŞA'SA CÂBİR B. ZEYD VE İBÂDİYYE FIRKASI İÇİNDEKİ YERİ

جابر بن زيد و مكانته عند الإباضية

- Allahu ekber Allah'a ant olsun ki ciğerimin üzerinde bir serinlik hissediyorum dedi. Ta ki ruhunu halıkına teslim edinceye kadar.

D. Cabir b. Zeyd'in Mezhebi Kişiliği

İbâdiyye fırkasının gerçek kurucusu Câbir b. Zeyd'dir.⁶⁹ Bu görüş onuncu asırda yaşayan İbâzî müellif Şemmâhî (928/1522) ile on ikinci asırda yaşayan Râkîşî tarafından savunulur

Şemmâhî'ye göre, Abdullah b. İbâz, Câbir'e danışmadan hiçbir iş yapmazdı. İşlerinde Câbir b. Zeyd'in re'yi ne yönde ise ona göre hareket ederdi.⁷⁰

Râkîşî ise kökleri daha erken döneme uzanan bir reislik iddiasını ileri sürer. Ona göre Câbir b. Zeyd, Ebû Bilâl Mirdas b. Üdeyye et-Temîmi hayatta iken İbâdiyye'nin imamıydı. Ebû Bilâl dâhil olmak üzere fırkanın önde gelen tüm liderleri ona danışmadan asla huruç etmezlerdi.⁷¹ Ümeyyeoğulları tarafından öldürülme korkusuyla ve fırkanın ortadan kalkması endişesiyle Câbir b. Zeyd'in imameti gizli tutulmuştur. Câbir b. Zeyd gizli bir şekilde fırkanın gelişmesi için çalışırken, fırkayı açıktan savunan kişi Abdullah b. İbâz'dır. Bu görüş Câbir b. Zeyd'in Rasibî'den (38/658) sonra fırkanın liderliğini üstlendiği anlamına gelir. Hâlbuki Câbir yaşından dolayı Rasibî den hemen sonra böyle bir görevi üstlenecek durumda değildir. En azından Nehrevân savaşına katıldığına dair İbâzî kaynaklarda bir bilgi mevcut değildir.⁷²

Bir kısım Sünnî yazarlar ise İbâzî iddiaların aksine, Câbir'in kendisini İbâzî olarak gören yaklaşımları reddettiğini ileri sürerler.⁷³ Bu iddianın altında yatan ana düşünce Sünnîler'in onu bir muhaddis olarak görmeleridir. Watt ise muhtemelen onun yakın olmakla beraber tam bir İbâzî olmadığını ancak İbâzîler'in onun görüşlerine sığınarak Sünnîler'in gözünde bir saygınlık kazanmak için kendilerini ona nispet etmiş olabilirler, der.⁷⁴ Watt tarafından ileri sürülen bu düşünce bize pek makul gelmemektedir. Çünkü

⁶⁹ A'veşt, *Dirâsât*, 16; Şemmâhî, *Siyer*, c. I, s. 67,68.

⁷⁰ Şemmâhî, *Siyer*, I, 67; Eттаfeyyîş, *Lisânü'l-Mîzan*, c. III, s. 348

⁷¹ el- Harisîyye, *el-İmam Câbir b. Zeyd*, 187. Müellif Ebû Bilâl'in huruc etmeden önce Câbir b. Zeyd ile istişare yaptığını Câbir'in onu kendi re'ğine bıraktığını yazar. el- Harisî, *agm.*, s. 187,188

⁷² Halîfât, *Usûlu't-Tarihîyye*, s. 20.

⁷³ Suyutî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, c. I, s. 72.

⁷⁴ Watt, *age.*, s. 33.

böyle bir düşünceyle hareket eden kimseler kendilerini daha fazal bilinen birine nispeti daha makul olurdu.

Câbir b. Zeyd'in İbâdiyye ile alakasını en geriye doğru götüren İbâzî yazar Halîfât 'tır. Ona göre Câbir, hicri birinci asrın ikinci yarısının hemen başında ve Ebû Bilâl'in 61/ 680'deki vefatından önce İbâdiyye'nin öne çıkan en bariz mütefekkiriydi. O, bu ifadeleri ile İbâdiyye fırkasının kurumsallaşması anlamında teşekkülünü de oldukça gerilere götürür. Abdullah b. İbâz 'ın daha ön plânda olmasına ve Câbir'in Kâbe savunması gibi İbâzîler'in dinî-siyasî tarihleri açısından çok önemli olan olaylara katılmayışına gerekçe olarak, Benî Ümeyye'nin baskılarına karşı fırkanın Câbir'in imametini gizlediğini söyler. Abdülmelik b. Mervân (65-86/683-685) ile cedelleşme işini fırkanın görüşlerini dışarıda yaymakla görevli ve kabilesi tarafından korunan Abdullah b. İbâz yapıyordu. İvaz, er-Rakişî'ye⁷⁵ ve Şemmâhî'ye⁷⁶ dayanarak, Ebû Bilâl ve onun dışındaki Kaade imamları dinlerinde imamları olan Câbir'le istişare etmeden asla *hurûc* etmezlerdi, der.⁷⁷

Rakişî, Câbir b. Zeyd'in Rasibî (38/658) ile yol arkadaşlığını ispat etmek için bir kısım deliller de öne sürerek, Câbir ile Ebû Bilâl arasında sıkı bir ilişkinin varlığından söz eder.⁷⁸ Halîfât , Ebû Süfyan, Mahbûb b. er-Rahîl'e (226/840–841) dayanarak şunları söyler; Nehrevân savaşından sonra Kaade'nin ikinci imamı Ebû Bilâl ve Câbir b. Zeyd birlikte Mekke'ye giderek Hz. Aişe (58/677–678) ve İbn Abbas'la görüşmüşler ve Cemel savaşı (36/656) sebebiyle Hz. Aişe'yi ayıplayıp, tövbe etmesini tavsiye etmişlerdir.⁷⁹

Halîfât, Ebu Ammâr el-Kindî'ye (557/1161) dayanarak Ebû Bilâl'in Câbir'in ilmini ve zekasını idrak ettiğini hatta bazı geceler Ebû Bilâl'in takatsız kalıncaya kadar ağladığını sonrasında arkadaşlarının teşviki ile Câbir b. Zeyd'e giderek onunla sabah namazını kılarak rahatladığını söyler.⁸⁰

⁷⁵ Rakişî, *Misbâhu'z-Zalâm*, 20.

⁷⁶ Şemmâhî, *es-Siyer*, I, 73.

⁷⁷ Rakişî, *age.*, 45.

⁷⁸ el-Medeni, Muhammed Gamr, *el-İbâdiyyetü Ehl-i Hak ve'l-İstikame*, Daru'l-Dımeşk 2014, s. 17

⁷⁹ Halîfât, *Usûlu't-Tarihîyye*, 20; Bir başka İbâzî müellif el-Harisiyye İbâzî liderlerden Mahbûb b. Rahîl'in Cemel savaşı hakkındaki kanaatini anlatırken bu yolculuğa işaret ederek şunları söyler: İmam Câbir b. Zeyd ve Ebû Bilâl Mirdâs mü'minlerin annesi Aişe (r.anha) ile Cemel savaşına katılması sebebiyle münakaşa ettiler. Ali b. Ebî Talib'in şer'î imam olması hasebiyle ona karşı ayaklanmayı yanlış bulduklarını söyleyerek tövbe etmesini teklif ederler. Hz. Aişe'de tövbe eder. el-Harisiyye *el-İmam Câbir b. Zeyd*, 184.

⁸⁰ Halîfât , *Usûlu't-Tarihîyye*, 21.

İMAM EBÛ ŞA'SA CÂBİR B. ZEYD VE İBÂDİYYE FIRKASI İÇİNDEKİ YERİ

جابر بن زيد و مكانته عند الأباضية

Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre, her ne kadar tarihçiler bizatihi zikretmeseler de Câbir'in Kaade ile alakası Ubeydullah b. Ziyâd dönemine rastlar. Câbir'in yıldızı, bu hareketin (Kaade'nin) semasında Ebû Bilâl'in ölüm tarihi olan 61/680 den sonra parlamıştır. İlk merhaleden beri Câbir fırka'nın teşekkülünde önemli rol oynamıştır. Fıkıh, hadis ve tefsir alanındaki derin ilmi sebebiyle Ebû Bilâl onu takdir etti. Ona danışmadan hiçbir iş yapmadı.⁸¹

Câbir fırkanın yapılanmasında ve gelişiminde etkili oldu. Onun fırka üzerinde ki etkilerini Halîfat şu şekilde özetler: Kaade fırkasından sağ kalanların İslâm toplumundan ayrılmak gibi bir talebi olmadı. İbn Ezrâk'ın yaptığı gibi insanları *hurûca* ve hicrete çağırmadılar. İlim tahsili ile meşgul olup zeki talebeler bularak onları kendi görüşleri istikametinde yetiştirdiler. Gizliliğe büyük önem verdiler. Fırkadan ayrılanlar fırkanın aleyhinde olmadıkça ve sırları ifşa etmedikçe Kaade onlardan beri oluyordu. Ezârika ve diğer Hâricî fırkalar müntesiplerine takiyye'yi yasaklarken Kaade fırkası çok erken sayılabilecek bir dönemde takiyye içerisinde işlerini yürüttü. Valilerle sürtüşmeye girmeme hususunda özel gayret gösterildi. İbn Ziyâd'tan beri valiler eliyle bazı taraftarlarına büyük baskılar yapılmasına rağmen Irak'da Ziyâd'dan öncesine kadar idareye karşı çıkma konusunda insanları teşvik etmedi. Hatta idarecilerle olan bu iyi ilişkileri sebebiyle Haccâc (81–82/701–702) onu kaza işlerinde görevlendirmek istedi. Câbir ise acziyetini ifade etmek için “Ben bir kadınla hizmetlisi arasında var olan şerri düzeltmedim” dedi. Bu cümlelerden kastının, bir fırkayı idare edecek kudretin kendisinde olmadığına valiyi inandırmaktır. Câbir sayesinde Ezd kabilesi kadınlı ve erkekli çoğunlukla bu fırkayı benimsedi. Mühelleb ailesinin ileri gelenlerinden birçok kimse Kaade'nin probagandacısı oldu.⁸²

Muammer'e göre, Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd'in Cemâat-ı Müslimîn ya da Ehl-i Da've olarak bilinen Kaade'ye imamlığı, Ebû Bilâl'in ölümünden sonra ve hicri 78 (/697–698)'de Sufriyye, Ezârika ayrışmasından sonra ya da Haccâc'ın Câbir'i Uman'a sürgün göndermesinden sonra söz konusu olabilir. Görüldüğü üzere Muammer, Câbir'in imametine karşı çıkmaz. O da Halîfât gibi Câbir'in Kaade için imametini kabul eder. Ne var ki iki yazar tarih konusunda anlaşmazlığa düşer. Halîfât Câbir'in imametini Ebû Bilâl'in ölümünden önceki bir tarihe götürürken, Muammer bunu kabul etmez.

⁸¹ Rakîşî, *Misbâhu'z-Zalâm*, 45.

⁸² Halîfât , *Usûlü't-Tarihiyye*, 25.

Onun imametinin Ebû Bilâl'in ölümünden sonraki bir tarihte olduğunu söyleyerek iki ihtimal ileri sürer: Bunun ya (78/699–700) de Basra'da gerçekleşen Ezârika, Sufriyye ayrışmasından sonra, ya da Uman sürgününden sonra mümkün olduğunu ifade eder. Bu tarihten önce Haccâc (81/701) ile Câbir arasında ilişkilerin iyi olduğunu belirtir. Bilindiği gibi Nehrevân savaşından sonra Muhakkime iki önemli ayrışma yaşamıştır. Bunlardan ilki (64/683–684) te Ezârika, Necdiye ve Beyhesiyye ile ılımlı Muhakkime şeklinde olmuştur. İlimli Muhakkime tekrar (78/699–700)'de Sufriyye ve İbâdiyye olarak ikiye bölünmüştür. Sufriyye, İbâzî yazarlara göre şiddeti benimseyen diğer üç fırkaya katılmıştır. Muammer, Câbir'in imametini bu ikinci bölünmeden sonra mümkün görür.

Muammer, İvaz Halîfât 'ın görüşlerine katılmaz ve bir dizi eleştiri yöneltir. Muammer'in bu konudaki görüşlerini ve tenkitlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

İvaz, Câbir'in Basra mescidinde Ubeydullah b. Ziyâd'ın arkasında namaz kılmasını delil olarak gösterir. Hâlbuki bu iki açıdan sahih değildir. İvaz bu haberi "*Ukudu'l-Fiddiye*" adlı kitaptan nakleder. Oysa bu kitap verdiği bilginin kaynağını göstermez. Câbir'in Ziyâd'ın arkasında namaz kıldığı sözü İbâdiyye için bir itabdır. O, *Ukudu'l Fiddiye* sahibinin söylediği gibi Haccâc'ın arkasında namaz kılmıştır.⁸³ Onun, Haccâc'ın (81/701) arkasında namaz kılması tevatür derecesindedir. Bu durum, hicri IV. asırda yaşayan *Beyanü's-Şer'* ve *Musannaf*'ın⁸⁴ sahibi el-Kindî⁸⁵ (557/1161) tarafından⁸⁶ ve Misbahu'z-Zalam'da⁸⁷ ifade edilmiştir.

Câbir b. Zeyd'in, Ebû Bilâl'in sağlığında Kaade için imam olduğu iddiası da hiç bir delile dayanmaz. Doğru olan Ebû Bilâl'in h. 61 de vefat edinceye kadar imametidir. İvaz Halîfât bu iddiasını Câbir'in, Ebû Bilâl dönemine yetişmesine dayandırır. Hâlbuki bu durum şüphelidir. Çünkü onun Ebû Bilâl döneminde yaşadığı *Ukudu'l-Fiddiye* ve *Beyanü's-Şer'* dışında hiçbir kaynakta yer almaz.⁸⁸ Ancak İvaz'ın da söylediği gibi Kaade'nin Nehrevân'dan sonra Basra da gerçek imamı, Ebû Bilâl'dir.⁸⁹

⁸³ Harisî, *Ukûdu'l- Fiddiyye*, 97.

⁸⁴ Kindî, Ebû Abdullah, *el-Musannaf*, V, 185, Maskat,1981

⁸⁵ Vehîbî, Salt b. Hamîs el- Harûsî 'ye dayanarak Ebû'l Müessir'in h. III/IXasırda yaşadığını beyan eder. Ebû'l-Müessir'in *Sîre'si es-Sîyer ve'l-Cevâbât* isimli kitabın içerisinde basılmıştır. Krş., Vehîbî, *el-Fikrû'l-Akadî*, 255.

⁸⁶ Kindî, *Beyânu's-Şer'*, XII, 368, (Vezaretü't- Turas), Maskat,1984.

⁸⁷ Rakîşî, *Misbâh*, 368.

⁸⁸ İvaz, *Ukûdu'l – Fiddiyye*, 92.

⁸⁹ İvaz, *Neşetül-Hareketil İbâdiyye*, 91.

İMAM EBÛ ŞA'SA CÂBİR B. ZEYD VE İBÂDİYYE FIRKASI İÇİNDEKİ YERİ

جابر بن زيد و مكانته عند الأباضية

İvaz'ın kendisine dayandırdığı er-Rakişi'nin, "Ebû Bilâl ve onun dışındaki Kaade imamları dinlerinde imamları olan Câbir'le istişare etmeden asla *hurûc* etmezlerdi."⁹⁰ şeklindeki sözleri de kabul edilemez. Rakişi 14. asırda yaşayan muahhar bir yazardır. Ayrıca o bu haberi kimden aldığını da belirtmez. "Bellagana" "bize ulaştı" sözüyle yetinir. İvaz bu kaynağa dayanarak Kaade'nin Câbir'i imam kabul ettiklerini söyler.⁹¹

Hicrî (63/694) yılında Ümeyye'ye karşı, Abdullah b. Zübeyr'e yardım etmek için Kâbe'ye giden Muhakkime şeyhleri arasında Câbir'i göremiyoruz. Nâfi b. Ezrâk, Abdullah b. İbâz, Necdet b. Amir (69/688) hepsi var, Câbir yok.⁹² Hâlbuki Câbir hac ve umreye çok düşkün birisiydi.⁹³ Câbir'in Hicaz savunmasına katılmayışı onun imam olmayışına delil olmaz, Çünkü o Ümeyye'nin baskısına karşı kendisini gizliyordu. Abdümelik b. Mervân (65–86/683–685) ile cedelleşme işini Abdullah b. İbâz yapıyordu. "Onu kabilesi koruyordu" denilirse bu da doğru olmaz. Çünkü Câbir'in kabilesi Ezd⁹⁴, Basra da İbâz 'ın kabilesi Temîm'den daha güçlü idi.⁹⁵

Ebû Bilâl'in Muhakkime içerisinde ılımlı bir siyaset takip etmesi bu fırkayı devletle karşı karşıya getirmekten kurtarmadı. Çünkü Basra'da tam bir başıbozukluk yaşanıyor. Ne devletin valileri duruma hâkimdi ne de Muhakkime'nin kendi içerisinde kontrolü mümkün olmuştu. Ayrıca Muhakkime mücadele yöntemi hakkında kafa karışıklığını da tamamıyla giderememişti. Ebû Bilâl, isti'raz'a ve kadınların çarpışmalarına karşı çıkarken,⁹⁶ bazıları da intikam duygularını tatmin edemedikleri için yeri geldikçe öfkelerini dışa vuruyorlardı. Mesela Ebû Bilâl'in kardeşi Urve b. Udeyye, bir panayır esnasında Ubeydullah'a sözlü sataşmada bulunarak Şuâra süresinin 128. ve 130. ayetlerini okudu: "Siz her tepeye bir işaret bina eder eğlenir misiniz? Dünyada ebedi kalacakmışsınız gibi bir takım saraylar ve havuzlar da ediniyorsunuz. Hem yakaladığınız zaman acımasızca, zorbaca yakalyorsunuz."⁹⁷ Urve'nin bu sözlerini bir ihtilalin ayak izleri gibi algılayan Ubeydullah, Urve'yi öldürmek istedi. Küfe'ye kaçan Urve ve kız kardeşini yakalatıp Basra'ya getirterek idam ettirdi.

⁹⁰ Rakîşî, *Misbâhu'z-Zalâm*, 45.

⁹¹ İvaz, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâdiyye*, 91.

⁹² Müberred, *Kamil*, II, 202,203; Harisî, *Ukûd*, 122.

⁹³ Dercinî, *Tabâkât*, II, 208; Harisî, *Ukûd*, 99.

⁹⁴ Geniş bilgi için bkz. Algül, Hüseyin, "Ezd", *DİA.*, İstanbul, 1995, XII, 45-46.

⁹⁵ Utubî, *el-Ensâb*, II, 136; İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-A'yan*, (thk, İhsan Abbas), Beyrut, Trz, V, 351; Müberred, *Kamil*, II, 230.

⁹⁶ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehcü'l-Belaga*, IV, 136

⁹⁷ Şuarâ, (26), 128-130

Urve'nin son sözleri "Siz benim dünyamı kararttınız ben de sizin ahiretinizi" oldu.⁹⁸ Urve'nin "Siz her tepeye bir işaret bina eder eğlenir misiniz?" şeklinde başlayan sözleri İbâzî inancının ön gördüğü takva anlayışının bir sonucu mudur yoksa İslâm'ın ön gördüğü sosyal adaletin yok oluşuna karşı tabanda oluşan bir tepki midir? Tartışmaya açık bir husustur.

İbâzî yazarlardan Siyabî, Abdullah b. Abbas, Câbir b. Zeyd, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme'den (145/762) oluşan üçlü bir tasnif yapar.⁹⁹ Siyabî'nin son tahlilde varmak istediği nokta şudur: İbâdiyye'nin teşekkülünde ilk sıra Abdullah b. Abbas'a aittir. İkinci sırada Câbir b. Zeyd, üçüncü sırada Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime yer alır. Bu, eserlerinde İbâdiyye'nin bir Hâricî fırka olmadığını şiddetle savunan fırkayı elden geldiğince Havâric' ten uzaklaştırma ve mümkün olduğunca Ehl-i Sünnete yaklaştırma amacı güden Muammer'in amacına uygun bir açıklamadır. Abdullah b. Abbas'a ilk sırada yer vermesi, onun da diğer liderler gibi İbâzî yapı içerisinde yer aldığı anlamında değildir. Câbir b. Zeyd'in eğitim hayatında birçok sahabe ve tabiunun yanında Abdullah b. Abbas'ın ayrı bir önemi vardır. Siyabî'nin bu görüşünü başka yazarlardan da yardım alarak şu şekilde anlamak daha doğru olacaktır. Bilindiği gibi Kalhâtî fırkanın fikrî cephesinin Câbir b. Zeyd (93/711–712) tarafından kurulduğunu söyler. Câbir de Abdullah b. Abbas'ın talebesi olduğundan, Câbir'in düşünce dünyasını biçimleyen Abdullah b. Abbas'tır. Abdullah b. Abbas'ın fikirleri Câbir b. Zeyd kanalıyla fırkaya aktarılmıştır. Çok zorlama bir tevil olmakla beraber, diğer Muhakkime guruplarının değil de Câbir'in içerisinde yer aldığı fırkanın Ehl-i Sünnete daha yakın olmasında Abdullah b. Abbas'ın Câbir b. Zeyd üzerinden dolaylı bir katkısı bulunabilir. Gerçi İbâdiyye'nin mu'tedil bir yol izlemesinde dönemin baskıcı politikaları yanında Rasibî (38/658) ve Ebû Bilâl'in ılımlı yaklaşımlarıyla birlikte Basralılar'ın lideri konumunda bulunan Ahnef b. Kays es-Sa'dî (87/687) faktörü unutulmamalıdır.

Çağdaş İbâzî araştırmacı Recep Abdulhâlîm ise liderlik sıralamasında daha farklı bir formülasyon yapar: Liderlerden yola çıkarak İbâdiyye'nin teşekkül tarihini açıklamaya çalışan Abdulhâlîm fırkayı Nehrevân savaşından yani Muhakkime-i Ūlâ'dan başlatır. Onun verdiği sıralama şu şekildedir: Rasibî, Ebû Bilâl, Abdullah b. İbâz, Câbir b. Zeyd, Ebû Müslim b. Ebî Kerîme.

⁹⁸ Taberî, *Tarih*, V, 312.

⁹⁹ Siyabî, *İzâletü'l Va'sai*, 13–32; Seyide İsmail Kâşif, *Uman fi Fecri'l-İslâm*, 47.

İMAM EBÛ ŞA'SA CÂBİR B. ZEYD VE İBÂDİYYE FIRKASI İÇİNDEKİ YERİ

جابر بن زيد و مكانته عند الأباضية

Kalhâtî fırkanın teşekkülünü daha gerilere Sıffin'e kadar taşır. Fırka Sıffin'de Tahkîm'e karşı çıkan Abdullah b. Vehb er-Rasibî'ye kadar uzanır Hâricîler Ali b. Ebî Talib'den sonra Rasibîyî (38/658) imamet makamına getirmişlerdi. Basra'da teşekküleden Kaade yani İbâdiyye Rasibî'nin etrafında oluşan Vehbiyye'nin devamıdır. Bu görüşe göre imamette sırasıyla, Rasibî'den sonra Câbir sonra Ebû Bilâl sonra Abdullah b. İbâz ve Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime yer alır.¹⁰⁰

Sonuç

İmam Câbir b. Zeyd (ra) İslam dünyasının bunalımlı bir döneminde yaşamış önemli bir tabiun alimidir. Her ne kadar muarızlar kabul etmese de İbâdiyye tarafından fırkanın gerçek imamı olarak kabul edilir. Ondan önce Ebu Bilâl gibi Muhakkime'nin başka önderleri olmuş olmakla birlikte Câbir b. Zeyd'i diğerlerinden ayırır husus o, fırkanın düşünce mimarıdır. Câbir b. Zeyd kendi ifadesi ile "Bedir ehlinde yetmiş sahabeye yetişmiş ve onların ilminden, amelinden ve güzel ahlaklarından istifade etmiştir. İmam Câbir, sahip olduğu ilmi ve manevi güzellikleri etrafındaki insanlara aktaran model bir şahsiyettir.

Basra gibi ilimle vasıflanan bir şehirde fetva vermek her isteyeninin haddi değildir. Basra'da fetva verebilmek için derin bir ilme ve saygınlığa sahip olmak gerekir. İmam Câbir b. Zeyd'in Basra'da fetva veren müstesna kişilerden olması onun ilmine ve saygınlığına en önemli delildir. İmam, tüm problemleri ilimle ve hoş görü ile çözenin önemine inanmıştır. O, Müslümanların çatışmasını değil karşılıklı hoş görü içerisinde yaşamalarını arzu etmiştir.

İmam Câbir b. Zeyd akli ve nakli birlikte değerlendiren bir ekolün ilk imamı sayılabilir. O akılcılıkta Mutezile, nakilcilikte ise Selefiler gibi uç noktalara savrulmamıştır. Her iki ekolün aşırılıklarından uzak kalarak akıl ile nakli uzlaştırmayı başarmıştır.

İmam Câbir, siyasi baskı altında kalmasına rağmen idarecilerle iyi ilişkiler kurmaya gayret göstermiştir. Ancak hiç bir zaman zulme de rıza göstermemiştir. Ezarika gibi sonu belli olmayan isyanlara girişerek taraftarlarına ve İslam'ın bütünlüğüne zarar vermemiştir. İslam'ın kazanımlarını daha gerilere götürecektir.

¹⁰⁰ Kalhâtî, *el-Keşf*, 197, 198..

davranışlar içerisinde olmamıştır. Cemaatini ilimle süsleyerek bir ilim cemaati meydana getirmiştir. Onun Kur'an'a ve Sünnete bağlılık prensibi sayesinde Ehl-i Hak ve'l-İstikame'nin halefi olan İbadiler varlıklarını bu güne kadar getirebilmişlerdir. Günümüz ibadi cemaatini onun manevi meyveleri olarak kabul ettiğimizde İmam Câbir'in iman, imadet, ahlak ve hoşgörü örneklerini onlarda görmemiz mümkündür.

KAYNAKÇA

A'veşt, A'veşt, Bekir b. Said, *Dirâsâtü'l- İslâmiyye fi'l- Usûli'l- İbâziyye*, Kahire, 1988.

Algül, Hüseyin, "Ezd", *DİA.*, İstanbul, 1995, c. XII.

El-Alusi, El Bağdadi, *Ruhul Meâni, Fi Tefsiril Kur-an'il Âzim*, Beyrut, c. III, s.163.

Ateş, Orhan, *el-İbâdiyye ve Masadirihâ*, Cezayir, 2014

Ateş, Orhan, *Günümüz Umman İbâdiyyesi*, Basılmamış doktora tezi, Bursa 2007.

Ateş, Orhan, *Mu'tezile İbâdiyye Etkileşimi*, İstanbul 2013.

Ammî, Muhammed Musa Bâbâ, *Mu'cemu'l-A'lâmi'l- İbâziyye*, Beyrut, 1999, (I, II).

Barûnî, *Muhtasâr Tarihu'l-İbâdiyye*, Tunus, 1938,

Bekkûş, Yahya Muhammed, *Fıkhü'l- İmâm Câbir b. Zeyd*, Saltanat-ı Umman 2014.

Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, (Ed., S. F., Goitein), Jarusalem 1936, c. V.

Ferhat b. Ali; Ebû Hamza el-Câbir'i eş-Şârî *Hayatun min Ecli'l-Hakk*, Saltanatu Umân, byy.

Dercînî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Saîd *Tabakât*, (thk. İbrahim Tallay), c. I-II, Beyrut, 1974.

Ebû Zehrâ, Muhammed, *İslâm da Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, (çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin), İstanbul 1983.

Ethem Ruhi Fıglalı, *Haricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXII.

İMAM EBÛ ŞA'SA CÂBİR B. ZEYD VE İBÂDİYYE FIRKASI İÇİNDEKİ YERİ

جابر بن زيد و مكانته عند الإباضية

Halîfât , İvaz, - *el-Usulü't-Tarihiyye li'l Fırkati'l-İbâziyye*, Uman, 2000.

Halilî, Ahmet b.Hamad, *İmam Câbir b. Zeyd*, Saltanat-ı Umân 2015.

Harisî, *el-Ukudu'l-Fiddiyye fi Usuli'l-İbâdiyye byy.*

Hârisî, Saîd b. Hamdi b. Süleymân, *Min Mümeyyizati'l-İbâziyyeti*, Uman, 1991.

El-Hâtırî, Hârûn b. Saîd b. Sinân, *Akvâlu'l-Munsifîn fî Hakki'l-İbâdiyyeti*, Sîb-saltanat-ı Omân 2014.

İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-A'yan*, (thk, İhsan Abbas), Beyrut, Trz, V.

İbn Kesîr, Ebû'l Fida İsmail b. Ömer el-Kureyşî (774/1372), *el Bidâye*, Lübnan, trz.

İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrût, 1377-1380/1957-1960. c. VII.

El-İsfehanî, Hafız Ebû Naîm Ahmet b. Abdillâh, *Hilyetü'l Evliya ve Tabakatü'l Asfiya*, (Daru İhyaiTurasil Ârabi), 2001, c. V,

Halîfât , İvaz, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye*, Amman, 1987.

Kalhâtî, *el-Keşf ve'l- Beyân*, (thk. Seyyid İsmail Kâşif), I, II, Saltanat-ı Uman, 1980.

Karkış, Muhammed, *Umman vel-Hareketü-l İbâdiyye*, Saltanat-ı Ummân 199, s.139

Ebû'l-Kasım b. İbrahim, Berradi, *Kitabû 'l-Cevâhiri'l-Münteka fi itmâmi ma Ehalle bihi Kitâbu't-Tabakât*, Kâhire, 1302/1885.

Kindî, *Beyânu's-Şer'*, XII, 368, (Vezaretü't- Turas), Maskat 1984.

Kindî, Ebû Abdullah, *el-Musannaf*, V, 185, Maskat 1981

El-Medeni, Muhammed Gamr, *el-İbâdiyyetü Ehl-i Hak ve'l-İstikame*, Daru'l-Dimeşk 2014.

Mehmed Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği İslâm'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik*, Ankara 2005.

Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyye fi Mevkibi't-Tarihî*, Mektebetü'l-İstikame, 1989/1410.

Müberred, Ebû'l-Abbas b. Yezîd (285/ 898), *el-Kâmil fi'l-Lüga ve'l-Edeb* (thk. Ebû'l- Fazl İbrahim), Kahire, 1956.

Naif Mahmud, Ma ruf, *el-Havâric fi l-Asri l-Emevî*, Beyrut, 1981.

A'veşt, Bekir b. Said, *Dirâsâtü'l- İslâmiyye fi'l- Usûli'l- İbâziyye*, Kahire, 1988.

Er- Razi, Ebubekir el-Cessas, *Ahkamu - l Kur'an*, 1335 c. II.

Rebî b. Habîb, *el- Câmiu's-Sahîh*, (thk, Ebû Yusuf b. İbrahim el-Vercilânî).

Sâlîm, Abdulaziz, *Tarihu'l-Mağrib fi Asri'l-İslâmî*, byy.

Salimî, Nureddin, Ebû Muhammed Abdullah b. Hamid, *Tuhfetü'l-A'yân bi Sîreti Ehli Umân*, c. II, ta'lîk: Ebû İshâk, Kâhire, 1380/1961.

Satıĝ, Burhân, *Mevkıfu'l-İbâdiyye min Ali ve'n-Nehrevân*.

<http://www.shamela.ws>,

Savvâfî, Halim b. el-Ahmed, *el- İmam Câbir b. Zeyd ve Âsâruhu fi'd- Da've*, Maskat, 1989.

Şemmâhî, Ahmed b. Said b. Abdulvahit, (928/1522), *Kitabu's-Siyer*, Thk. Ahmed b. Said b. es-Siyabî, Maskat 1987.

Kâşif, Seyyide İsmail, *Uman fi Fecri'l-İslâm*, Maskat, 2002.

Siyabî, Sâlim b. Hamûd, *İzaletü'l- Va'sai Etbâu Ebî's-Şa'sâî*, (thk. S. İsmail Kaşif), Maskat, 1979.

Sülün, Cevat, "Cabir b. Zeyd ve İbadiyye İçindeki Yeri", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Orhan Ateş, 2016 Diyarbakır.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/922), *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Kahire, 1939. -*Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (thk., Muhammed Ebû Fadl İbrahim) V, Beyrut, 1384/1975.

Utubî, Selime b. Müslim, (5/11. asır), *el-Ensâb*, Maskat, 1984, c. II.

Vehibî, Dr. Müslim b. Sâlim b. Ali, *el- Fikru'l-Akdî İnde'l-İbâziyyeti*, Uman, 2006.

İMAM EBÜ ŞA'SA CÂBİR B. ZEYD VE İBÂDİYYE FIRKASI İÇİNDEKİ YERİ

جابر بن زيد و مكانته عند الأباضية

W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, terc., Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara 1981.